

МАТЕРІАЛИ ДО ЛЕКЦІЇ 1

«СОЦІОЛОГІЯ – СИСТЕМНИЙ ПОГЛЯД НА СВІТ»

для студентів 2 курсу історичного факультету (заочна форма навчання)

1. Об'єкт, предмет та суб'єкт соціології.
2. Дискусії щодо предметного поля соціологічної науки.
3. Соціологія та суспільство.
4. Функції соціології.
5. Роль соціології у розвитку сучасного українського суспільства.
6. Специфіка соціологічного аналізу соціальних явищ та процесів:
 - системний, комплексний підхід до аналізу суспільства;
 - діяльнісний підхід;
 - кількісний, якісний та імовірнісний аналіз;
 - вивчення суспільства як соціокультурної системи.
7. Поняття «наукове знання», критерії науковості, еталон гуманітарного знання.
8. Взаємозв'язок соціології з іншими науками про суспільство та людину.

Свою назву соціологія отримала завдяки відомому французькому вченому **Огюсту Конту** (1798–1857). Він утворив її (назву) поєднанням латинського слова *societas* (суспільство) та грецького *logos* (вчення). Отже, соціологія – це наука про суспільство. Саме тому найчастіше її відносять до суспільних наук. Крім останніх, зазвичай виокремлюють ще й такі, як природничі, гуманітарні та технічні науки. Поділ наук на природничі, суспільні, гуманітарні та технічні обумовлений тим, що кожна з цих груп наук має спільний *об'єкт*. Зазначимо, що *об'єкт науки* – це реальність (природа, суспільство, людина, техніка), на яку спрямований процес наукового дослідження. Так, природничі науки (фізика, хімія, біологія,

геологія тощо) мають єдиний об'єкт – природу; суспільні науки (історія, правознавство, економіка, культурологія, політологія, етнологія, демографія тощо) – суспільство; гуманітарні (психологія, антропологія тощо) – людину; технічні науки (машинознавство, приладобудівництво тощо) – техніку. З огляду на те, що сучасна соціологія все більше уваги приділяє дослідженню людини у суспільстві, більш коректно, на наш погляд, називати цю науку **суспільно-гуманітарною** (чи **соціогуманітарною**).

Проте визначення об'єкта науки недостатньо для того, щоб побачити її специфіку, відрізнити від інших наук. Для цього перш за все необхідно виокремити її **предмет**, тобто ті складові об'єкта (зв'язки, відношення тощо), які їй підлягають вивченню саме цією галуззю наукового знання. Отже, саме своїм **предметом** одна наука відрізняється від іншої.

Ретроспективний (тобто спрямований у минуле) аналіз визначень предмета соціології, сформульованих ученими різних країн, які працювали у різні часи та у різних соціокультурних умовах, свідчить про суттєві відмінності у їх розумінні предметного поля соціологічної науки. Ці відмінності обумовлюють дискусії щодо предмета соціології, які не вщухають протягом усього періоду її існування як самостійної галузі наукового знання.

Щоб пересвідчитись у тому, наскільки відрізняються уявлення класиків світової соціології та її сучасних представників про предмет своєї науки, звернемось до його визначень, наданих ученими-соціологами минулого та сьогодення.

Так, один із засновників соціології **О. Конт** вважав, що її **предметом є суспільство як система** в її минулому та сучасності, розвиток людського розуму під впливом суспільного життя. При цьому людина для нього – це не метафізична (тобто така, що не змінюється) абстракція, а продукт соціальної взаємодії, соціальної реальності, що розвивається за природними законами.

Британський соціолог **Герберт Спенсер** (1820–1903), якого, як і О. Конта, називають фундатором соціології, вважав її **предметом стадії**

розвитку, диференціації та інтеграції суспільства, функціонування його інституцій, процеси утворення соціальних агрегацій, систематизований опис сфер людських стосунків.

Великого значення визначенню предметного поля соціології надавав французький учений **Еміль Дюркгейм** (1858–1917) – видатний представник такої специфічної соціологічної концепції, як соціологізм. Він підкреслював, що визначення предмета соціології – це фундаментальна проблема, від вирішення якої залежить її статус як самостійної науки. За Е. Дюркгеймом, *предметом* соціології є реальність, що має особливі, тільки їй притаманні властивості, а саме – **соціальні факти**, сутнісною ознакою яких є незалежне від індивідів буття та примусовий вплив на них. Е. Дюркгейм також визначав соціологію «*як науку про інститути, їх тenezу і функціонування*».

Відомий німецький соціолог **Георг Зіммель** (1858–1918) – автор концепції *формальної соціології*, у визначенні *предмета* та функцій соціологічної науки додержувався антидюркгеймівської позиції. На його думку, у *предметній* царині соціологічного дослідження повинні знаходитися «чисті» форми соціальної взаємодії або **соціацій**, тобто такі форми, завдяки яким індивіди на підставі різноманітних інтересів утворюють єдності, де вони реалізують ці інтереси. При цьому, за Г. Зіммелем, «чисті» форми соціації існують і виявляються незалежно від історичного контексту і мотивації індивідів.

Сучасник Г. Зіммеля видатний німецький соціолог **Макс Вебер** (1864–1920), який був засновником так званої *гуманістичної соціології*, її *предметом* вважав внутрішні чинники соціальної взаємодії, її витлумачення індивідами. За М. Вебером, «соціологія – це універсальний, міждисциплінарний метод дослідження **соціальної поведінки** людей, тобто таких їх дій, які свідомо співвідносяться з поведінкою інших людей». Визначаючи соціологію як науку, що намагається досліджувати свій предмет – **соціальну взаємодію** – на основі *розуміння*, М. Вебер розробив

концепцію *розуміючої соціології*, у центрі уваги якої знаходиться дія, пов'язана із «суб'єктивно передбачуваним смислом».

Відомий російський соціолог українського походження, харків'янин **Максим Ковалевський** (1851–1916), поділяючи контівське визначення *предмета* соціології, вважав її «наукою **про порядок і прогрес людських суспільств**», точніше, про організацію і еволюцію суспільств. Головна ідея «*плюралістичної концепції*» М. Ковалевського полягає у ствердженні того, що соціологія може пізнати суспільство як надзвичайно складний організм лише за умов урахування всіх різноманітних зв'язків та факторів, що вступають у взаємодію та визначають динаміку суспільства.

Учень М. Ковалевського російсько-американський соціолог **Питирим Сорокін** (1889–1968) підкреслював, що «соціологія вивчає явища взаємодії людей один з одним, з одного боку, і явища, що виникають з цього процесу взаємодії, – з іншого», це наука, «яка розглядає **родові види всіх цих (соціальних) явищ і взаємозв'язків між ними**». Специфічною рисою соціології, яка відрізняє її від усіх інших наук, що вивчають суспільство, П. Сорокін вважав її *генералізуючий* характер, оскільки вона досліджує властивості, які є загальними для всіх держав, усіх націй, релігій, революцій тощо, тобто, як зазначалось вище, *родові* ознаки цих соціальних феноменів.

Видатний український учений і громадський діяч **Богдан Кістяківський** (1868–1920) розглядав соціологію як науку про закони функціонування суспільства. На його думку, у фокусі соціології, окрім економічних відносин та свідомісних феноменів, повинні бути **дії людей, обумовлені соціальною реальністю та її культурними формами**.

З погляду відомого польського соціолога **Флоріана Знанецького** (1882–1958) – одного із видатних представників *гуманістичного напрямку* в соціології, її *предметну* галузь становить **вивчення свідомих людських індивідів у їхніх стосунках, що утворюють систему соціальної дії**. Акцентуючи на практичному призначенні соціології, польський учений

вважав, що її завдання полягає не тільки в розумінні та поясненні соціального світу, а й у реальній участі науки в гуманізації цього світу.

Толкотт Парсонс (1902–1979) – видатний американський соціолог, фундатор *структурно-функціональної* школи у світовій соціології зазначав, що *«предметом соціологічного аналізу виступають функціональні зв'язки у процесах людської діяльності, насамперед у ході здійснення **соціальної взаємодії**»*. Сталий комплекс соціальних дій, що постійно відтворюються та взаємопов'язуються, Т. Парсонс називав соціальною системою. Важливим завданням соціології учений вважав визначення необхідних умов для функціонування будь-яких соціальних систем.

На думку засновників *теорії соціального обміну* **Джорджа Хоманса** (1910–1989) і **Пітера Блау** (1918–2002), предметом соціологічного дослідження є реальна поведінка людей, які задля досягнення своїх цілей вступають у відносини обміну. Такі відносини є універсальними (від міжособистісних до міждержавних) та виступають обов'язковою складовою всіх соціальних явищ та процесів.

Американський соціолог **Нейл Смелзер** (1930–2017) підкреслює, що *«соціологія... – це один із засобів вивчення людей... Соціологію можна визначити як наукове вивчення суспільства і **соціальних відносин**»*. Наголошуючи також на тому, що **соціологія – це наука про нерівність**, дослідник тим самим акцентує на головній характеристиці соціальних відносин у суспільстві.

Наш сучасник – відомий британський соціолог **Ентоні Гідденс** (1938), визначаючи *предмет* соціології, підкреслює, що це *«наука про **соціальне життя** людини, груп і суспільств... Соціологія – це наука, що вивчає взаємозв'язки мікро- і макропроцесів через сферу повсякденного життя людини... Соціологія – суспільна наука, предметом вивчення якої є **соціальні інститути**, що виникли в результаті промислових перетворень за останні 200–300 років»*.

Один із найвидатніших російських соціологів сучасності **Володимир Ядов** (1929–2015) надає таке визначення предмета соціології. *«Соціологія, - пише він, - це наука про становлення, розвиток і функціонування соціальних спільнот і форм їх самоорганізації: соціальних систем, соціальних структур та інститутів. Це наука про соціальні зміни, що викликані активністю соціального суб'єкта – спільнот; наука про соціальні відносини як механізми взаємозв'язку та взаємодії між різноманітними соціальними спільнотами, між особистістю і спільнотами; наука про закономірності соціальних дій і масової поведінки».*

Академік Російської академії наук **Тетяна Заславська** (1927–2013), якій радянська, в тому числі вітчизняна, соціологія багато в чому зобов'язана своєю інституціоналізацією, наполягаючи на необхідності надання соціології статусу специфічної суспільної науки, вважає її предметом *«закономірності функціонування, розвитку та взаємодії соціальних спільнот різного типу».*

Засновниця Харківської соціологічної школи, фундатор вітчизняної соціології **Олена Якуба** (1929–2002) у своєму підручнику пише: *«Предметом соціології є суспільство як цілісний організм, соціальні механізми його функціонування та розвитку... Оскільки соціологія вивчає соціальну взаємодію, можна визначити соціологію як науку про соціальну активність і механізми, що її забезпечують і регулюють».*

Оригінальне бачення предмета соціології належить одному з провідних вітчизняних фахівців **Євгену Головасі** (1950), який вважає, що у фокусі уваги соціології повинні бути *соціальні феномени*, тобто соціальна реальність, що безпосередньо спостерігається дослідником, являється йому.

Виходячи з ідеї про «виокремлення соціальної спільноти як центральної ланки в предметній галузі соціології», відомий український соціолог **Наталія Черниш** (1948), наслідуючи ідеї знаного у світі польського соціолога **Петера Штомпки** (1944), пише про те, що доба глобалізації зумовила розширення предметної царини соціології до світової мегаспільноти, яка знаходиться сьогодні у стані становлення.

*«Запровадження мегарівня соціологічного аналізу, – підкреслює вона, – є свідченням зосередження уваги дослідників на спільнотах різного рівня: всередині суспільства і у світі в цілому. Історія, таким чином, демонструє, що саме **спільнота (локальна чи глобальна)** є тією формою організації соціуму, яка найбільше відповідає вимогам, інтересам і прагненням людей в їхньому спільному (суспільному) житті на початку третього тисячоліття».*

Отже, протягом розвитку соціології як самостійної науки уявлення вчених про її предмет змінювались. Це обумовлювалось перш за все трансформацією об'єкта соціології – суспільства, а саме появою та розвитком нових закономірностей, механізмів та проблем суспільного життя, його розширенням до мегарівня. Як підкреслює **В. Ядов**, предмет будь-якої науки не може бути стабільним, *«він знаходиться у постійному русі, розвитку, як і сам процес пізнання. Його рух залежить від двох вирішальних факторів: прогресу самого наукового знання, з одного боку, та потреб суспільства, що змінюється, соціального запиту, з іншого».*

Історія соціології свідчить про те, що у визначенні її предметного поля найбільш виразно виявились дві тенденції. Одна з них – це тлумачення соціології як науки, що досліджує **цілісність суспільного організму** як соціально-культурної системи; друга – підхід до соціології як до науки про **масовидні соціальні процеси** та **масову поведінку**. Перша тенденція більшою мірою притаманна класичній європейській соціології, яку часто визначають як *предметно-орієнтовану* науку. Друга – характеризує розвиток американської соціології як *проблемно-орієнтованої* поведінкової науки.

Як зазначалось вище, дискусії щодо предмета соціології, які розпочались майже одночасно з її виникненням як самостійної науки, не вщухають і сьогодні. При цьому учасники цієї дискусії, по-різному визначаючи предмет соціології, акцентують увагу на різних елементах суспільного життя. Ось чому кожна з дефініцій (визначень) соціології (її предмета) (в тому числі наведені у цьому розділі) має так звані *ключові*

слова: «соціальне», «соціальна структура», «соціальна сфера», «соціальні інститути», «соціальні відносини», «соціальні процеси», «соціальні механізми», «соціальні спільноти», «соціальні феномени», «самоорганізація та саморозвиток суспільства», «соціальний факт», «соціальна дія», «соціальна взаємодія» тощо. Остання категорія («соціальна взаємодія») є сутнісною характеристикою *суспільства*, яке можна визначити *як процес та результат людської взаємодії*.

З огляду на це, серед сучасних соціологів поширена думка про те, що соціологічну науку сьогодні перш за все цікавить *«процесуальний образ соціального світу»*, тобто у фокусі уваги предметного поля соціології знаходяться *соціальні процеси*.

Отже, соціологія – це наука, яка вивчає *процеси розвитку суспільства (локального чи глобального) та механізми його функціонування на рівні взаємодії між різними елементами соціальної системи: соціальними спільнотами, соціальними інститутами, особистостями*.

Знайомий в Україні фахівець, одеський соціолог **Ірина Попова** (1931–2008) підкреслювала, що визначення предмета соціології не треба абсолютизувати, надаючи вирішального значення тій чи іншій його дефініції. Головне, *«слід визнати, що соціологія має своє коло проблем, свою сукупність специфічних понять та уявлень, використовує характерний для неї спосіб порушення питань та знаходження відповідей на них. Усе це необхідно опанувати професійно, здобуваючи специфічні знання, оволодіваючи спеціальними засобами й навичками соціологічного дослідження»*.

Саме сфера професійної соціології породжує її *суб'єкта*, тобто спеціаліста-соціолога, який має відповідну фахову підготовку та здійснює дослідницьку соціологічну діяльність, націлену чи то на подальший розвиток самої соціологічної науки (соціолог-теоретик), чи то на пізнання реальних соціальних проблем з метою їх ефективного вирішення (соціолог-практик). Проте розподіл соціологів-фахівців на теоретиків та практиків має умовний

характер, адже неможливо розвивати теорію без знання реальних соціальних феноменів, так само неможливо досліджувати останні (соціальні феномени), не спираючись на певну теоретичну модель. Ще одним напрямком у діяльності сучасних соціологів є так звана соціальна інженерія (дивись про це докладніше нижче).

Сьогодні підготовку вітчизняних фахівців-соціологів здійснюють у закладах вищої освіти Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Львова, Луганська, Луцька та інших вузівських центрів країни.

Зазвичай першим суб'єктом соціології як самостійної науки називають французького вченого О. Конта. Серед вітчизняних дослідників, діяльність яких на початку 60-х років ХХ сторіччя сприяла відродженню соціологічної науки в Україні, треба перш за все назвати таких учених, як Л. Сохань, О. Якуба, І. Попова, В. Чорноволенко, В. Волович, В. Оссовський, В. Хмелько, В. Паніотто та ін.

Завершити міркування про предмет соціології варто словами відомого польського соціолога **Яна Щепанського** (1913–1993), який у своїй славнозвісній книзі «Елементарні поняття соціології», звертаючись до її читача, зазначає, *«що перед ним – специфічна й складна галузь дослідження, яка має значні історичні традиції, об'ємну літературу, яка спирається на шерегу суміжних наукових дисциплін, має власну емпіричну базу, свої теорії, свою мову, й що робота у цій галузі вимагає професіоналізації»*.

Взаємозв'язок між соціологією та суспільством перш за все обумовлений тим, що соціологія, як і кожна наука, – це суспільне явище, тому їй притаманні риси того суспільства, в якому вона розвивається. Водночас соціологія впливає на суспільство, в тому числі змінюючи його.

Як підкреслює І. Попова, характер впливу соціології на суспільне життя зазнає значних змін. Цей вплив зумовлений, по-перше, тим, що являє собою соціологія, по-друге, за яких умов вона функціонує. Багато дослідників сходяться на тому, що соціологія відіграє особливо важливу роль у часи кардинальних суспільних змін. При цьому у такі періоди найбільшої

значущості набуває соціологічна теорія, зокрема так звана «велика теорія», яка дозволяє усвідомити та осмислити те, що відбувається у соціумі.

Отже, соціологія великою мірою залежить від суспільства, від того, що в ньому відбувається, вона виникла лише за певних суспільних умов, а саме за умов широких соціальних перетворень останніх двох-трьох століть (про це більш докладно йтиметься нижче).

Сучасний англійський соціолог Е. Гідденс підкреслює: *«Розвиток та актуальні проблеми соціології необхідно розглядати у контексті тих змін, що сформували та продовжують формувати сучасний світ. Ми живемо у світі об'ємних соціальних перетворень»*.

Соціологічне знання виконує важливі **функції** (завдання), спрямовані на пізнання та удосконалення суспільства. Саме завдяки реалізації цих функцій соціологія здійснює безпосередній вплив на життєдіяльність суспільства в цілому, різних соціальних груп, соціальних інституцій, окремої особистості.

Отже, визначаючи функції соціології, треба брати до уваги специфічні особливості конкретного суспільства на певному етапі його розвитку. З огляду на це, можна виокремити такі **групи функцій сучасної української соціології**:

- **теоретико-пізнавальні:** полягають у нарощуванні фундаментального знання щодо структури та функціонування суспільства в цілому та його окремих елементів;
- **практично-політичні:** їх реалізація передбачає взаємодію соціології з владними органами і полягає у сприянні ефективному управлінню соціальними процесами завдяки наданню цим органам оперативної соціологічної інформації щодо реального стану суспільства;
- **громадянські:** пов'язані з формуванням громадянського суспільства в Україні; полягають у методично надійному, доступному широкому загалу і регулярному інформуванні суспільства про сутність процесів, які в ньому відбуваються, їх причини та результати.

Кожна із цих груп функцій має у своєму складі завдання, які її конкретизують.

Так, внутрішньою складовою **теоретико-пізнавальної групи функцій** зазвичай визначають так звану **прогностичну** функцію, покликану на підставі наукового (соціологічного) аналізу минулого суспільства та його сучасності формулювати прогнози щодо можливих варіантів розвитку суспільства у майбутньому.

Як зазначає відома українська дослідниця Н. Черниш, прогностична функція соціології, тобто її здатність виробляти науково обґрунтовані прогнози щодо тенденцій розвитку соціальних процесів і спільнот у майбутньому, має особливе значення у перехідні епохи розвитку суспільства, а отже, саме у наш час. Реалізуючи цю функцію, соціологія може визначати діапазон можливостей і вірогідностей; подати декілька сценаріїв можливих процесів, пов'язаних із кожним з обраних сценаріїв, розрахувати ймовірні втрати щодо кожного з обраних варіантів, визначити побічні ефекти, а також довготермінові наслідки.

Активна роль соціології у суспільстві, на думку Е. Гідденса, виражається передусім в тому, що соціологія обов'язково передбачає **соціальну критику**. Це також, на наш погляд, треба розглядати як завдання, що вирішується у межах теоретико-пізнавальної функції соціології. Адже реалізація соціально-критичної функції можлива лише за умов глибокого наукового пізнання соціального світу, в тому числі його негативних феноменів (відчуження, бюрократизації, дегуманізації праці, злочинності, наркоманії тощо).

Наукове, зокрема соціологічне, пізнання та розуміння суспільства, в якому людина живе, є найважливішою ознакою освіченості людини і суспільства в цілому, підкреслює І. Попова. Отже, елементом теоретично-пізнавальної функції є **функція освіти**, передачі знання, яка досягається у процесі соціологічної діяльності, в тому числі соціологічної освіти.

Щодо **практично-політичних функцій** соціології, то вони реалізуються, як зазначалось вище, перш за все завдяки наданню органам влади оперативної соціологічної інформації, необхідної для прийняття ними управлінських рішень. Реалізація практично-політичних функцій здійснюється також завдяки так званій **соціально-інженерній діяльності**, в процесі якої наукове (соціологічне) знання трансформується безпосередньо у перетворювально-практичну діяльність. Необхідними елементами соціально-інженерної діяльності виступають **соціальне проектування** та **соціальні технології**. Перший з них (**соціальне проектування**) – це ґрунтована на науковому (соціологічному) знанні діяльність щодо створення образу майбутнього об'єкта. Таким об'єктом у соціальному проектуванні є ті стани суспільних явищ і процесів, яких передбачається досягти.

Соціальна технологія – це визначення науково обґрунтованих засобів реалізації образу майбутнього суспільного стану. За концепцією К. Поппера, соціальна технологія – це засіб застосування теоретичних висновків соціології у практичних цілях. Соціальна технологія безпосередньо пов'язана з соціальним проектуванням, яке не тільки створює образ майбутнього об'єкта, але й прораховує принципову можливість його досягнення. Соціальна технологія визначає засоби досягнення бажаного стану об'єкта. Реалізація цих засобів – справа соціальної інженерії. Отже, утворюється єдиний ланцюг: **соціальне проектування – соціальні технології – соціально-інженерна діяльність**.

У зв'язку з актуалізацією практичних функцій соціології сьогодні суттєво розширюються можливості технологізування різноманітних сфер життєдіяльності як суспільства в цілому, так і окремої людини. В сучасних умовах одержують поширення такі поняття та відповідні їм феномени, як **«технологія управління»**, **«технологія міжособистісного спілкування»** та інше. Як вважає В. Щербина, крізь призму технологізації можна розглянути *«всю сукупність використовуваних суспільством засобів ефективного*

функціонування – від вищих органів влади до специфічних соціальних інституцій».

З огляду на ті завдання, які реалізуються в межах практично-політичних функцій соціології, до їх складу входить така функція, як **соціальне планування**, тобто планування, спрямоване на визначення цілей, показників, завдань, термінів, темпів, пропорцій соціальних процесів, систем та їх ланок з урахуванням оптимізації їх розвитку, підпорядкування плановому врегулюванню соціальних факторів та резервів. Завдяки реалізації цієї функції, як зазначає Н. Черниш, соціальне планування охоплює різноманітні галузі суспільного життя на всіх його рівнях – від процесів життєдіяльності світового співтовариства, окремих регіонів і країн до життя конкретних міст та сіл, окремих підприємств, колективів тощо.

Реалізація **громадянських функцій** соціології, спрямованих на створення в Україні **громадянського суспільства**, як одну з головних умов цього процесу передбачає формування та розвиток **соціологічного мислення** різних верств населення, окремої особистості. При цьому *під соціологічним мисленням ми розуміємо здатність індивіда (чи соціальної групи) адекватно оцінювати свою діяльність у різноманітних сферах особистого і суспільного життя (економічній, політичній, правовій, моральній, ідеологічній, сімейно-побутовій тощо), а також передбачати її результати та наслідки як для особистісного, так і для суспільного розвитку.* Успіх формування соціологічного мислення населення в цілому та окремої людини залежить від того, наскільки оперативно, повно та об'єктивно йде процес розповсюдження даних емпіричних (соціологічних) досліджень щодо реального стану українського суспільства, ефективності реалізації внутрішньої, в тому числі соціальної, політики владними органами різних рівнів; можливостей та конкретних результатів участі тих чи інших соціальних груп або окремих громадян у реформуванні суспільних відносин. Отже, за сучасних умов, як ніколи, актуалізується **інформаційна** функція соціології як складова її громадянських функцій.

Деякі дослідники виокремлюють так звану ідеологічну функцію соціології. У цьому контексті підкреслимо, що ідеологія – це система поглядів, ідей, оцінок, в яких відбивається ставлення індивідів до дійсності та один до одного, виражаються інтереси різних соціальних груп, класів, суспільств. З огляду на це, ідеологія – це упереджений погляд на суспільство, його упереджена оцінка, оскільки вона відображує суб'єктивне, таке, що не є ціннісно нейтральним, знання про соціальний світ. А отже, соціологія як система наукового, тобто неупередженого, здобутого спеціальними методами, об'єктивного знання про суспільство, не може мати ідеологічної функції. Проте можна погодитися з В. Ядовим, який говорить про **ідеологічний вплив** соціології, тобто її здатність впливати на суспільне життя, зокрема на життєдіяльність окремих соціальних груп, спільнот, колективів, окремої людини, змінюючи їх погляди на суспільство, його оцінки завдяки самому факту проведення соціологічних досліджень та оприлюднення їх результатів.

Як підкреслює Е. Гідденс, *«соціологію не можна розглядати як лише нестримне інтелектуальне заняття у відриві від практичних наслідків соціологічного аналізу для тих, чия поведінка є предметом цього аналізу»*. Проте, як вважає І. Попова, це зовсім не означає, що соціолога не турбує «чистота» знання, яке він одержує. Навпаки, врахування того, на які соціальні дії орієнтують суспільство результати соціологічної діяльності, загострює почуття відповідальності соціолога за ті пропозиції та рекомендації, які він формулює на підставі результатів здійснених досліджень.

Усі функції соціології тісно пов'язані між собою. Громадянська група функцій пов'язана з теоретико-пізнавальними функціями, зокрема через освітню функцію, завдяки якій відбувається не тільки зростання освіченості окремої людини та суспільства в цілому щодо закономірностей соціального життя, але й формування (за допомогою соціологічної освіти) соціологічного

мислення особистості (чи певної соціальної групи), що входить до завдань громадянської групи функцій.

Соціально-критична функція, з одного боку, є частиною теоретико-пізнавальної групи функцій, з іншого боку, оскільки ця функція спрямована на виявлення проблем, протиріч та «больових точок» суспільства, вона безпосередньо пов'язана з практично-політичними функціями, реалізація яких також полягає у вирішенні цих проблем та протиріч.

Отже, відрив однієї функції від іншої, їх розмежування, визнання особливої ролі однієї з функцій можуть спричинити викривлене уявлення про взаємовплив і взаємодію між суспільством і соціологією, про місце і роль соціологічної науки у суспільному розвитку.

Як підкреслював відомий французький соціолог Е. Дюркгейм, соціологія не була б варта уваги, коли б не дозволяла удосконалювати суспільство.

Переоцінити значущість соціології у пізнанні трансформаційних процесів, які відбуваються в сучасній Україні, важко, проте у подальшому її роль у реформуванні нашого суспільства, його удосконаленні, безперечно, повинна збільшуватись. Необхідність цього обумовлена багатьма причинами, насамперед нагальною потребою у науковому (в тому числі соціологічному) обґрунтуванні реформ, що здійснюються в країні. Це передбачає всебічний аналіз та прогнозування можливих **соціальних наслідків** тих чи інших економічних, політичних, правових і т.ін. нововведень, їх впливу на соціальне самопочуття населення, його матеріальне становище, настрої, протестну поведінку тощо.

Зростання ролі та значення соціальної сфери життя суспільства зумовлює необхідність «втручання соціології» у розробку соціальної політики української держави. При цьому мова йде не лише про **соціально орієнтовану економіку** та певну **систему соціального захисту** населення, але й про потребу розгалуження такої сфери діяльності держави та суспільства, як **соціальна робота**.

Як вже підкреслювалось, соціологія має велике значення для становлення в Україні громадянського суспільства та правової держави.

Зазначимо, що у соціальних науках **громадянське суспільство** визначається як цілісна система неполітичних і неполітизованих духовних та економічних відносин у суспільстві; це область спонтанної (добровільної) самореалізації людей (та їх об'єднань), яка захищена відповідними правовими нормами від будь-яких проявів регламентації їх діяльності з боку держави та її органів. Отже, формування та розвиток громадянського суспільства можливі лише за умов існування **правової держави**, тобто держави, в якій життя суспільства, кожного її члена (від пересічного громадянина до Президента) підкорене закону, а закон спрямований на забезпечення всезагального рівноправ'я та соціальної справедливості. Основою правової держави є створення умов для беззаперечної реалізації гарантованих Конституцією прав людини. Громадянське суспільство та правова держава не дистанціюються одне від одного, а взаємодіють між собою завдяки створенню надійних та доступних каналів взаємодії. Одним із таких каналів є *інститут громадської думки*.

У цьому контексті підкреслимо, що у соціології **громадська думка** визначається як думка значної частини населення (різних соціальних груп чи окремих спільнот) щодо певної суспільної проблеми, події, факту в конкретній соціальній чи соціально-політичній ситуації. Коли говорять про **інститут громадської думки**, то мають на увазі існування відносно усталеної форми організації соціального життя, що забезпечує усталеність зв'язків і відносин у межах суспільства завдяки наявності відповідної соціально-професійної групи (фахівців-соціологів), організацій, установ, де ця група здійснює свою діяльність, спрямовану на вивчення громадської думки (соціологічні центри (наприклад, Центр імені Разумкова (м. Київ) чи Східноукраїнський фонд соціальних досліджень (м. Харків), академічні інститути (наприклад, Інститут соціології Національної академії наук України), вузівські кафедри, відділення, факультети соціології тощо), а також

існуванню певної нормативно-ціннісної системи, що регулює цю діяльність та відносини як у межах цього інституту, так і його взаємодії із суспільством у цілому, окремими соціальними інститутами, групами, індивідами. Одним із документів, що регулює ці відносини в межах нашої країни, є Професійний кодекс соціолога – члена САУ (Соціологічної асоціації України).

Становлення інституту громадянської думки в Україні є, з одного боку, наслідком розвитку соціології, активізації соціологічних досліджень різноманітних проблем сучасного суспільства, з іншого – зростаючої (в т.ч. під впливом соціології) громадянської самосвідомості населення, формування у нього соціологічного мислення.

Ще раз підкреслимо, що під соціологічним мисленням ми розуміємо здатність індивіда (або соціальної групи) критично оцінювати свою діяльність у різних сферах приватного та суспільного життя, рефлексувати з її приводу, а також передбачати результати та наслідки цієї діяльності як для себе особисто, так і для суспільства в цілому. Важливими чинниками формування соціологічного мислення є знання, вміння та навички аналізу актуальної соціально-економічної, соціально-політичної та соціокультурної ситуації у суспільстві, відносин між різними соціальними групами, а також тенденцій їх розвитку в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Звичайно, найважливішим каналом становлення соціологічного мислення є розвиток загальносоціологічної та спеціальної соціологічної освіти у вищій школі України. Перша (загальносоціологічна) передбачає засвоєння соціологічних знань майбутніми фахівцями будь-якого профілю підготовки. Спеціальна соціологічна освіта – це система підготовки фахівців-соціологів різного професійного спрямування (соціологів-дослідників, у тому числі теоретиків та емпіриків, соціологів-викладачів, соціологів-практиків (для роботи у різних сферах суспільного життя: на промислових підприємствах, установах, організаціях, політичних партіях тощо), соціологів-консультантів, соціологів-аналітиків (для роботи в органах державного управління) і т.д. Проте соціологічна освіта в Україні (як

загальна, так і спеціальна), на жаль, має нетривалу історію. Окрім того, далеко не всі громадяни мають вищу освіту чи прагнуть її отримати. З огляду на це, формування соціологічного мислення, як вже підкреслювалося, можливо також за умов реалізації такої складової громадянської групи функцій соціології, як **інформаційна функція**, яка полягає у наданні населенню в цілому (а не тільки органам влади) оперативної та вичерпної інформації, заснованої на результатах емпіричних досліджень щодо ситуації у суспільстві та його окремих сферах, соціально-психологічної атмосфери в ньому, рівня конфліктності/солідарності різних суспільних груп тощо.

Надання такої інформації здійснюється завдяки публікації отриманих соціологами даних перш за все у засобах масової інформації (у газетах, журналах, на телебаченні, радіо, в Інтернеті тощо), а також у наукових публікаціях (статтях, колективних та індивідуальних монографіях тощо).

На жаль, у сучасному українському суспільстві інформаційна функція соціології реалізується далеко не повною мірою, що перш за все відбиває ставлення до нашої науки з боку влади, яка все ще ігнорує можливості та необхідність соціологічного супроводу реформування всіх сфер суспільного життя в нашій країні.

Звернення соціології (в межах масштабних соціологічних досліджень) до аналізу реформ, що відбуваються в Україні, їх впливу на трансформацію ціннісних орієнтацій різних верств населення, динаміки політичних переваг, соціального статусу, можливостей соціальної мобільності тощо не тільки надає дослідникам, державі та суспільству, його окремим членам інформацію про певний стан соціуму, характеристики суспільної свідомості та поведінки, але й впливає на свідомість та поведінку громадян самим фактом такого звернення. У цьому сенсі, як підкреслювалось вище, можна говорити про **ідеологічний вплив** соціології, тобто її спроможність завдяки проведенню досліджень та інформуванню населення про їх результати змінювати його погляди та оцінки тих чи інших соціальних проблем, ціннісні орієнтири та мотивацію масової поведінки.

Великі потенційні можливості щодо розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні має сучасна молодь, зокрема студентство. Саме тому у підготовці майбутніх фахівців, як підкреслювалось вище, все більшого значення набуває їх озброєння соціологічними знаннями. Сьогодні навчальні курси з основ соціології та деяких спеціальних соціологічних теорій (соціологія медицини – у медичних ЗВО, соціологія права – у юридичних, економічна соціологія – на економічних факультетах та ЗВО тощо) повинні стати невід’ємною складовою професійної підготовки майбутніх фахівців у будь-якій галузі. Це допоможе студентській молоді не тільки оволодіти широким колом теоретичних питань (*що таке суспільство, які рушійні сили його розвитку, як виникають певні елементи соціальної структури тощо*), але й досягнути власні можливості впливу на соціальні процеси, навчитися регулювати ці процеси, управляти ними.

Про соціологію часто кажуть як про своєрідну саморефлексію суспільства, його спробу самопізнання та самоаналізу. Мабуть, немає такої сфери життя сучасного соціуму, що не була б у полі зору соціологічної науки, яка *«аналізує суспільство в єдності всіх його сторін, галузей і сфер, весь соціокультурний простір, а також ще й людство загалом»* (Н. Черниш).

В чому ж полягає специфічний для соціології кут зору, який відрізняє її від інших суспільних наук? Що становить ***сутність соціологічного аналізу суспільства?***

По-перше, це системний, комплексний підхід до аналізу соціальних явищ та процесів. Він полягає у тому, що соціолог розглядає суспільство як складну систему, елементи якої постійно взаємодіють один з одним. Досліджуючи той чи інший соціальний феномен чи процес, фахівець-соціолог повинен враховувати весь комплекс чинників, які обумовлюють їх виникнення та функціонування, а саме: економічні, політичні, правові, моральні, релігійні, етнічні, психологічні, демографічні, побутові, глобальні, регіональні тощо фактори. Не випадково говорять про те, що соціологія – це *системний* погляд на суспільство, на соціальний світ, в якому все

знаходиться в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Так, вивчаючи сучасне українське суспільство, що трансформується, соціологи намагаються дослідити, які саме чинники обумовлюють кардинальні зміни в усіх сферах його життєдіяльності: чи впливають, скажімо, економічні кризи на рівень злочинності у соціумі, на його мораль; як політичні реформи, зміни у владі відбиваються на релігійному житті суспільства, міжетнічних стосунках, демографічній ситуації тощо; як співвідносяться соціально-стратифікаційні позиції особистості та її адаптованість до радикальних суспільних трансформацій; чи пов'язані ціннісні зміни, що відбуваються у свідомості різних груп українського населення, з глобальними ціннісними зрушеннями і т.ін.

Отже, системність, комплексність аналізу є специфічно соціологічним поглядом на суспільство, який виявляється у тому, «що соціолог співвідносить досліджувані суспільні явища зі станом суспільства загалом, розглядає місце конкретного явища в системі суспільних відносин і людських взаємодій. Ця особливість соціології є відносно постійною її характеристикою, вираженою явно чи неявно, у той чи той спосіб» (І. Попова).

По-друге, специфіка соціологічного аналізу визначається так званим **діяльнісним підходом**. Сутність цього підходу полягає у такому. Оскільки саме діяльність людей створює всі феномени соціального, суспільство в цілому та його окремі структури, оскільки саме в діяльності, міжособистісній взаємодії проявляються закономірності суспільного розвитку, виявляючи їх, соціологи завжди звертаються до аналізу *діяльності* тих чи інших соціальних груп та особистості. При цьому вони досліджують внутрішні та зовнішні детермінанти цієї діяльності, тобто суб'єктивні та об'єктивні фактори, що її зумовлюють. Серед *внутрішніх детермінант* людської діяльності перш за все аналізуються такі, як потреби, інтереси, цінності, ціннісні орієнтації, мотиви, установки, життєві позиції особистості (чи соціальної групи) тощо. Серед *зовнішніх детермінант діяльності* людей соціологи досліджують

вплив на неї тих чи інших соціальних інститутів (сім'ї, держави, права, релігії, освіти тощо), санкції яких можуть як спонукати людину (чи соціальну групу) до певної діяльності, так і перешкоджати їй.

Крім того, звертаючись до аналізу людської діяльності, соціологи вивчають її масштаби, форми та різновиди, цілі, спрямованість, результативність тощо. Так, співробітники кафедри соціології та соціологічної лабораторії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, які протягом багатьох років (починаючи з кінця 1960-х рр.) досліджують проблеми життєдіяльності студентської молоді, зокрема її навчальної, наукової, громадської, дозвіллевої діяльності, акцентують, з одного боку, на мотивації цих видів діяльності, пов'язаних з ними ціннісних орієнтаціях студентства і т.ін., з іншого – на таких зовнішніх чинниках, як контроль з боку батьків та викладачів, адміністрації ВНЗ; вивчають результати навчальної діяльності, форми участі в науковій роботі, ефективність громадської активності тощо.

Не випадково в сучасній, у тому числі вітчизняній, соціології все більшого поширення набувають діяльнісно-структурний та структурно-діяльнісний підходи, згідно з якими суспільство розглядається як результат взаємовпливу факторів людської дії та структур. При цьому перший з них (діяльнісно-структурний) виходить з того, що саме діяльність людей утворює соціальні структури, другий (структурно-діяльнісний) доводить, що саме структури обумовлюють діяльність індивідів.

Ще однією специфічною особливістю соціологічного пізнання соціальної реальності є використання *кількісного, якісного та імовірнісного аналізу*. Коли йдеться про кількісний та якісний аналіз, то мається на увазі, в тому числі, застосування таких соціологічних методів дослідження суспільства, як кількісні та якісні методи.

Перші (кількісні) отримали свою назву завдяки тому, що з їх допомогою результати вимірювання тих чи інших соціальних феноменів можуть бути представлені у кількісному вираженні. **Кількісний аналіз і,**

відповідно, *кількісні методи* використовуються у тому випадку, коли досліджуються загальні тенденції та закономірності певних соціальних процесів, фіксуються типові, такі, що постійно відтворюються, масовидні явища суспільного життя. Зазвичай кількісний аналіз застосовується науковцями, які є прибічниками *об'єктивно-предметної методології* у соціологічному дослідженні, зокрема тими, хто виходить із концептуальних положень таких макросоціологічних теорій, як структурний функціоналізм та теорія конфлікту. Найбільш поширеними серед кількісних методів є анкетування та формалізоване (чи стандартизоване) інтерв'ю.

У фокусі **якісного аналізу** в соціології знаходиться окреме, приватне, суб'єктивне, особливе. За допомогою *якісних методів* соціологи досліджують суб'єктивні значення та почуття, суб'єктивний досвід індивідів. До цих методів вдаються прихильники так званої *суб'єктивно-ціннісної методології* у соціології, які сповідують ідеї таких мікросоціологічних теорій, як символічний інтеракціонізм, етнометодологія, феноменологія тощо. Серед якісних методів найчастіше використовують такі, як неформалізовані (нестандартизовані) індивідуальні інтерв'ю, фокусовані групові інтерв'ю, біографічний метод та ін.

Коли говорять про **імовірнісний аналіз** у соціології, то мають на увазі використання в межах цієї науки моделей, які у явному вигляді враховують вплив випадкових чинників на явище, що досліджується, наприклад, моделі випадкових процесів.

Нарешті, чи не найважливішою характеристикою соціологічного вивчення суспільства є погляд на нього як на *соціокультурну систему*. Як підкреслював видатний американський соціолог російського походження П. Сорокін, соціологічне дослідження – це завжди соціокультурний аналіз, оскільки будь-яке вивчення *соціальної* взаємодії обов'язково передбачає аналіз її *культурної* складової і, навпаки, вивчення тих чи інших культурних феноменів неможливе без урахування їх соціальної обумовленості. Учений вважав, що «суспільство» не може бути більш широким поняттям, ніж

«культура»); водночас вони не можуть розглядатися поза зв'язку одне з одним. Відокремити суспільство (соціальне) від культури, підкреслював П. Сорокін, можливо лише на рівні теоретичних моделей, оскільки насправді існує лише одна реальність – соціокультурна. Вивчення цієї реальності, на думку вченого, може здійснювати лише соціологія. В якості ілюстрації специфічного погляду на суспільство як на соціокультурну систему П. Сорокін запропонував здійснений Е. Дюркгеймом аналіз причин такого явища, як самогубство, яке є *«родовим процесом або типовим феноменом, який існує завжди і скрізь»* (П. Сорокін). На відміну від біологічних, медичних, економічних тощо пояснень цього феномену, дюркгеймівський (суто соціологічний) підхід до його аналізу, підкреслював П. Сорокін, *«полягає у цілісному розгляді відповідного суспільства та його культури як причин самогубств»*.

Отже, специфіка соціологічного аналізу соціальних явищ та процесів полягає:

- у його *системності, комплексності*;
- у використанні *діяльнісного підходу*;
- у застосуванні *кількісного, якісного та імовірнісного аналізу*;
- у дослідженні *суспільних явищ як соціокультурних феноменів*.

Саме цими особливостями соціологія відрізняється від інших соціогуманітарних наук, з якими вона перш за все пов'язана спільним об'єктом.

Перш ніж розглянути *зв'язок соціології з іншими галузями соціогуманітарного знання*, з'ясуємо, чи може соціологія претендувати на статус науки, чи є підстави у Н. Смелзера визначати її як *«наукове вивчення суспільства та суспільних відносин»*. Отже, з'ясуємо, яке знання є науковим і чи є соціологія наукою.

Не вдаючись у подробиці дискусій щодо цих питань, підкреслимо, що поняття «наука» має багато значень. Буквально слово «наука» означає знання. Поняттям «наука» позначається і процес отримання наукових знань

(наукова діяльність); і система знань щодо певного досліджуваного об'єкта (скажімо, біологія як наука про живу природу); і форма суспільної свідомості, якій у межах філософського знання зазвичай протиставляються релігія та мистецтво; і соціальний інститут.

Щодо поняття **«наукове знання»**, то воно визначається таким чином: *це знання, яке можна отримати за допомогою специфічних методів пізнання та позначити певними контекстами.*

Як зазначала І. Попова, специфіка науки полягає в тому, що її головною метою є *«осягнення об'єктивної істини, отримання „вірогідного”, тобто вільного від оцінки та упередженості, знання»*. Проте отримати неупереджене, абсолютно вірогідне, об'єктивне знання неможливо (і не тільки у суспільних, а й у будь-яких науках), адже наукову діяльність у будь-якій галузі здійснює людина, а отже, цій діяльності у тій чи іншій мірі завжди буде притаманна суб'єктивність. Завдання науковця полягає в тому, щоб мінімізувати, нейтралізувати її.

Критеріями науковості, окрім *прагнення до вірогідного, неупередженого знання*, є також такі засоби їх досягнення, як *раціональність, несуперечливість суджень, наукова перевірюваність, однозначність понятійного апарату* тощо.

Отже, основними ознаками науки є неупередженість наукового знання та його отримання завдяки специфічним, притаманним саме цій галузі науки методам. Враховуючи це, більшість сучасних соціальних дослідників вважає, що соціологія – це наука, оскільки соціологічне знання отримується за допомогою специфічних наукових методів та є відносно об'єктивним (нагадаємо, що жодна наука не позбавлена суб'єктивізму) і неупередженим, що, в тому числі, досягається завдяки вдосконаленню соціологічних засобів і методів дослідження соціальної реальності.

Науковий статус соціології визнають не тільки самі соціологи (хоча, заради справедливості, зазначимо, що деякі з них не поділяють цю думку, сприймаючи соціологію як мистецтво інтерпретації соціальних феноменів), а

й представники інших галузей знання. Серед них філософи В. Віндельбанд і Г. Ріккерт. До речі, ці дослідники підкреслювали, що поряд з науковим знанням існують так звані позанаукові форми знання, в тому числі про суспільство. Окрім **повсякденного знання**, яке виникає завдяки повсякденному життю, досвіду, безпосередній практичній діяльності людини, існує **гуманітарне знання**, предметом якого є суспільні явища. З погляду Г. Ріккерта і В. Віндельбанда, на відміну від наукового знання, гуманітарне не пояснює, а лише описує соціальні явища, фіксує одиничне неповторне й не має справи із суспільними законами; воно суб'єктивне, індивідуалізоване, «упереджене» (оскільки включає в себе ставлення дослідника до свого змісту); воно апелює не тільки до розуму, але й до почуттів. Гуманітарне знання відрізняється багатоманітністю смислів, кожний з яких, зазначає І. Попова, набуває своєрідності залежно від «контексту» (скажімо, різне прочитання літературного твору чи тлумачення тієї чи іншої події минулого за різних конкретно-історичних умов, у тому числі політико-ідеологічних). Ці характеристики притаманні таким галузям знання, як літературознавство, мистецтвознавство тощо.

Еталоном гуманітарного знання В. Віндельбанд і Г. Ріккерт вважали **історичне знання**, що індивідуалізує, використовує описові методи пізнання. Філософи протиставляли це знання не тільки природничим наукам, але й соціології, відносячи її до так званих *генералізуючих* наук, тобто до наук, які продукують узагальнене знання.

Такої ж думки щодо характеру соціології додержувався й П. Сорокін. Визначаючи соціологію наукою, яка генералізує, учений підкреслював, що вона зосереджує увагу на властивостях суспільної взаємодії, які повторюються у часі та просторі, є спільними для всіх соціокультурних явищ або для конкретних видів соціокультурних феноменів (наприклад, для всіх родин чи всіх націй, для всіх революцій чи війн, для всіх релігій тощо). Натомість історія, яка відноситься до тих галузей знання, які

індивідуалізують, вивчає унікальні, неповторні у часі та просторі соціальні явища.

Проте, зауважує І. Попова, **соціологія**, претендуючи на неупередженість, «чистоту» знання, прагнучи не брати до уваги неповторне і випадкове, **не може обійтися без історії**. Більше того, історичний підхід є невід'ємною складовою соціологічного узагальнення (генералізації), без нього не може обійтись соціологічне дослідження, спрямоване на глибокий та всебічний аналіз соціальної дійсності. Водночас сучасне історичне знання все частіше звертається до соціології, використовуючи, зокрема, її методи пізнання суспільства в його ретроспективних та актуальних контекстах.

Тісний зв'язок існує між **соціологією та філософією**, яка, будучи однією із форм світогляду, допомагає людині осягнути сенс світу і свого існування. Отже, відмінність соціологічного і філософського знання – це відмінність між наукою з її прагненням нейтралізувати упередженість і оцінки та так званими ціннісними формами свідомості, уявленнями про «добро» і «зло», про «належне» і «справедливе» тощо. Окрім того, соціологія і філософія відрізняються тим, що кожна із них має специфічні пізнавальні засоби. Так, соціологія, поряд з іншими, використовує емпіричні методи дослідження, вдається до експериментальних засобів пізнання соціальної реальності. Філософське знання є опосередкованим, воно спирається на дані, які отримані не тільки науковими, але й іншими способами осягнення дійсності, зокрема художніми, морально-правовими тощо (І. Попова).

Проте у соціології та філософії є й багато спільного, взаємозв'язок між ними завжди мав і має місце та є необхідним. Філософія як форма світогляду збагачується, спираючись на соціологічне знання про суспільство та людину. Водночас й соціологія не може існувати поза тісного зв'язку з філософією, яка надає їй, так би мовити, гуманістичні орієнтири, вбачаючи в соціологічній діяльності не тільки засіб реалізації певних практичних потреб, вирішення конкретних соціальних проблем, але й спосіб духовного удосконалення суспільства і людини.

Що стосується інших соціогуманітарних наук, які мають з соціологією спільний об'єкт дослідження (суспільство і людину), то зазвичай найбільш **близькими до соціології** називають такі наукові галузі, як **соціальна психологія** та **соціальна антропологія**. Це обумовлюється тим, що провести «демаркаційну лінію» між предметними полями соціології та цих наук дуже важко. Проте зробити це можливо.

Так, *предметом соціальної психології виступають свідомість та поведінка індивіда, обумовлені взаємодією з іншими людьми, впливом певної соціальної групи, а також особливості самих цих груп.*

На відміну від соціологів, які досліджують суспільства з розвинутими індустріальними культурами та інституціоналізованою взаємодією, *соціальні антропологи вивчають локальні, відносно прості, доіндустріальні культури та суспільства* (племена, інші спільноти давньої людини), що збереглися у деяких народностей до сих пір.

Від наук, що, як і соціологія, є генералізуючими (**економіка, політологія, право** та інші), соціологія, як вважає П. Сорокін, відрізняється у кількох відношеннях. По-перше, такі галузі знання, як економіка, політологія, релігієзнавство тощо, досліджують лише одну сферу суспільного життя (економіка – економічні відносини, політологія – політичні відносини, правознавство – правові і т.д.). Соціологія ж вивчає *«родову ознаку соціальних явищ, яка виникає практично в усіх соціальних процесах, нехай то будуть економічні, політичні, творчі, релігійні, філософські в їх взаємозв'язках один з одним»* (П. Сорокін).

Ще одна відмінність соціології від зазначених вище наук полягає у суттєвих розбіжностях у їх трактуванні природи людини та взаємозв'язку між різноманітними соціальними явищами. Так, на відміну від економіки, яка проголошує існування homo economicus як суто економічної істоти, керованої лише економічними інтересами, з чого випливає, що економічні явища ізольовані від інших соціокультурних феноменів (релігійних, правових, політичних, моральних тощо), соціологія розглядає людину як

багатогранну істоту – економічну, політичну, релігійну, естетичну, моральну, що відрізняється безперервною взаємодією всіх цих аспектів. Відповідно, кожне суспільне явище, як вже зазначалось, досліджується соціологією у взаємозв'язку та взаємозалежності від інших суспільних явищ. *«У цьому розумінні соціологія вивчає людину й соціокультурний простір такими, якими вони є насамперед в усій їх різноманітності, як справжні сутності, на відміну від інших наук, які у цілях аналітики розглядають явища, штучно виокремлюючи їх і цілком ізолюючи від решти»* (П. Сорокін).

Зазначимо, що соціологія завжди активно використовувала й сьогодні використовує у своїх дослідженнях досягнення інших наук про суспільство та людину, наприклад, таких, як демографія, антропологія, психологія, статистика, політологія, економічні, правові науки тощо. Водночас в цих науках все більше поширюється застосування соціологічних методів дослідження, що свідчить про своєрідну «соціологізацію» сучасного наукового, зокрема соціального, знання.

Питання для самоконтролю знань

1. Хто і коли ввів у науковий обіг термін «соціологія»?
2. Що означають такі поняття, як «об'єкт науки» та «предмет науки»?
3. Визначте об'єкт та предмет соціології.
4. Що обумовлює дискусії щодо предмета соціології?
5. Як визначають предмет соціології провідні фахівці-соціологи минулого та сучасності?
6. Чому предмет соціології «знаходиться у постійному русі, розвитку»?
7. Що означає поняття «суб'єкт соціології»?
8. Назвіть перших суб'єктів світової та вітчизняної соціології.
9. Що означає поняття «функція» стосовно науки?
10. Назвіть основні групи функцій соціології.

11. Схарактеризуйте складові теоретико-пізнавальної групи функцій соціологічного знання.
12. Які функції утворюють групу практично-політичних функцій соціології?
13. Що включає в себе група громадянських функцій соціології?
14. Чи можна говорити про ідеологічну функцію соціології?
15. Що таке «ідеологічний вплив» соціології?
16. Що таке «соціологічне мислення»? Основні канали та чинники формування соціологічного мислення населення в умовах сучасної України.
17. Визначте роль соціологічної освіти у формуванні соціологічного мислення населення.
18. Що означають такі поняття, як «громадська думка» та «інститут громадської думки»?
19. Доведіть, що в Україні існує інститут громадської думки.
20. Схарактеризуйте роль та значення соціології у житті сучасного, в тому числі українського, суспільства.
21. У чому полягає специфіка соціологічного аналізу соціальних явищ та процесів?
22. Що таке «системність, комплексність» соціологічного дослідження?
23. У чому проявляється «діяльнісний підхід» до аналізу соціальних явищ та процесів у соціології?
24. Що таке «кількісний, якісний та імовірнісний аналіз» у соціології?
25. Розкрийте сутність соціокультурного підходу до аналізу соціальної реальності.
26. Що таке наука? Чим наукове знання відрізняється від повсякденного знання?
27. Визначте місце соціології у системі соціогуманітарного знання.
28. Завдяки чому соціологія як наукове знання про суспільство відрізняється від різноманітних галузей гуманітарного знання?

29. Що є спільного та що відрізняє соціологію та історію?
30. У чому полягає відмінність соціологічного та філософського знання?
31. Що поріднює соціологію з соціальною психологією та соціальною антропологією? Що відрізняє ці галузі наукового знання?
32. Які існують відмінності між соціологією та такими науками, як економіка, політологія, правознавство, релігієзнавство?

Навчально-методичне забезпечення курсу:

Сокурнянська Л. Г. Вступ до соціології : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 206 с. URL: http://sociology.karazin.ua/images/docs/metod_books/vstyp_do_sociology.pdf

Рекомендована література

Основна:

1. Бауман З. Мислити соціологічно. Вступ. Навіщо потрібна соціологія? // Гуменюк Л. Й. Соціологія : хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т.1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/1/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B.%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF_%D1%85%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%8F%20%D1%82.1.pdf
2. Гідденс Е. Соціологія : пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. О. Іващенко. Київ : Основи, 1999. 726 с. <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-173.html>
3. Попова І. М. Соціологія. Пропедевтичний курс : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Тандем, 1996. 271 с.
4. Соціологія : Терміни, поняття, персоналії : Навчальний словник-довідник / за ред. В. М. Пічі. Київ : Каравела, 2002. 480 с.

5. Соціологія : навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. 4-те вид., перероб. і допов. Київ : ТОВ «Знання»; КОО, 2008. 566 с.
6. Черниш Н. Й. Соціологія : підручник за рейтингово-модульною системою навчання / 5-те вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2009. 468 с.
7. Юрій М. Ф. Соціологія : підручник. Київ : Дакор, 2004. 548 с.
8. Якуба О. О. Соціологія : навч. посіб. для студ. Харків : Константа, 1996. 192 с.

Додаткова:

1. Барвінський А. О. Соціологія : Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
2. Брейс А. Анкетування: Розробка опитних листів, їх роль і значення при проведенні ринкових досліджень / пер. з англ. Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2005. 336 с.
3. Вакуленко С. М. Соціологія сім'ї: навчально-методичний посібник для викладачів та студентів. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2003. 159 с.
4. Єршоміна І. Д. Соціологія : навч. посіб. Суми : Довкілля, 2005. 284 с.
5. Пандемія COVID – 19 в Україні: соціальні наслідки / за наук. ред. В. П. Степаненка. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2021. 406 с.
6. Соціологія : підручник / за ред. Н. П. Осипової. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
7. Юрій М. Ф. Соціологія. Київ : Дакор, 2004. 552 с.